

MÜASİR PEDAQOJİ ELMİN ƏSAS PARADİQMALARI

Nəzərova Günay Müslüm qızı
Bakı Slavyan Universitetinin doktorantı
gunaynazarova93@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə əsas təhsil paradigmalarının və modellərinin təsnifatı təhsil kimi mürəkkəb sosial sistemin hərtərəfli təhlili prinsipinə əsaslanan integrativ yanaşma vasitəsi verilir. “Paradiqma” anlayışının mahiyyəti şərh edilir.*

Pedaqoji paradiqma və modellərin təhlilinə müraciət onun mahiyyəti, təşkili, metodologiyası və nəticələri haqqında nəzəri fikirləri ümumiləşdirilir. Müasir pedaqogikada təhsilin dörd aparıcı paradiqması: koqnitiv, şəxsiyyətyönlümlü, funksionalist, mədəni paradiqmaların son təsnifatlarını nəzərdən keçirilir. Şəxsiyyətyönlümlü təhsilin kulturoloji konsepsiyası əsaslandırılır. Pedaqoji paradiqmaların öyrənilməsinin pedaqoji fəaliyyətin elmi-metodiki əsaslandırılması zərurəti ilə əlaqədar aktuallığı göstərilir. Mədəni yönümlü təhsilin əsas dəyərləri müəyyən edilir.

Açar sözlər: təhsil, elm, paradiqma, təhsil paradiqması, mədəniyyət, sosial-mədəni mühit

Ключевые слова: образование, наука, парадигма, образовательная парадигма, культура, социокультурная среда

Keywords: education, science, paradigm, educational paradigm, culture, socio-cultural environmen

Sosial-mədəni sferada pedaqoji fəaliyyət təcrübəsinin dərin transformasiyası şəraitində bu fəaliyyətin qanunauyğunluqlarını dərk edən nəzəriyyə dəyişməz qala bilməz. Dəyişikliklər nəzəri və metodoloji problemlərin əsaslarına, o cümlədən alimlərin istifadə etdiyi idrak vasitələrinin bütün sisteminə təsir edir, dəyər-semantik, mənalı, texnoloji yanaşmaların sosial-mədəni fəaliyyətinə transformasiya edir və müasir elmi tədqiqatlara çevirir.

Hazırda digər ictimai və humanitar elmlər kimi pedaqogika da öz elmi aparatının yeniləşməsi və zənginləşməsi mərhələsindədir. Bunu pedaqogikanın kateqoriyalı aparatında “dünyanın mənzərəsi”, “sinergetika”, “proqnostik model”, “səriştə” kimi anlayışların meydana çıxması sübut edir. Kateqoriya aparatına “paradiqma” anlayışı da sürətlə daxil olur.

Təhsil və tərbiyə nəzəriyyəsinin metodoloji əsasını təşkil edən ümumi təhsil fəlsəfəsində “paradiqma” anlayışı pedaqoji təfəkkür və təcrübənin mədəni-tarixi növlərini təyin etmək üçün istifadə olunur.

“Paradiqma” ənənəvi olaraq elmi metodologiya anlayışı kimi qəbul edilsə də, sosial şəraitin çoxölçülülüyü, uyğunsuzluğu, daimi dəyişkənliyi bir tərəfdən sosial-pedaqoji, sosial-mədəni təcrübənin alternativ konsepsiyalarının işlənilib hazırlanmasını zəruri edir, digər tərəfdən müasir müəllimlərin gündəlik işinə onların ciddi metodoloji əsaslandırılması nöqtəyi-nəzərindən paradiqmatik yanaşmaya imkan verir.

Paradiqma anlayışı müxtəlif yollarla şərh edilə bilər. T.Kun “Elmi inqilabın quruluşu” əsərində bildirir ki, “paradiqma qəbul edilmiş model, etalon, nümunədir” [5,s.17]. Bu gün “paradiqma” anlayışı “bütün elmi nailiyyətlər tərəfindən tanınan, müəyyən müddət ərzində elmi ictimaiyyət qarşısında problemlərin qoyulması modeli və onların həlli” anlayışını müəyyən edir. Bu, dünyanın müəyyən obrazını yaradan, tədqiqatçılara nəzəri və praktiki problemləri həll et-

məyə imkan verən, elmi təfəkkürün etalonuna çevrilən müəyyən üstünlük təşkil edən və elmi ideyalar sistemidir. T.Kunun fikrincə, paradiqma yeni nəzəriyyələr yaratmır, “paradiqmanın əvvəlcədən müəyyən etdiyi nəzəriyyələri və hadisələri inkişaf etdirir” [5,s.51]. Beləliklə, paradiqma metodologiyasının ümumiləşdirilmiş modelidir.

Müasir pedaqogikada paradiqmalar bir-birini istisna etmir, paralel olaraq mövcuddur. Təhsildə eksklüziv paradiqma yoxdur və ola da bilməz, paradiqmaların aydın bölgüsü yalnız nəzəri baxımdan baş verir.

Pedaqoji paradiqma və modellərin təhlilinə müraciət onun mahiyyəti, təşkili, metodologiyası və nəticələri haqqında nəzəri fikirləri ümumiləşdirməyə nəzəriyyəçilərin və praktiklərin təcili ehtiyacını ifadə edir. Nəzəri ümumiləşdirmə bu sahənin elminin inkişafı üçün perspektivli məqsədlərin, pedaqoji fəaliyyətin model və texnologiyalarının qurulmasının şərtlərindən biridir.

Təhsil paradiqması müəyyən bir təhsil fəaliyyətində müəllimin konkret hərəkətlərini, onun fəaliyyət modeli kimi rəhbər tutduğu ilkin şərtləri müəyyən edən nəzəri və metodoloji topludur.

Müasir pedaqogikada təhsilin dörd aparıcı paradiqması var: koqnitiv, şəxsiyyətyönümlü, funksionalist, mədəni. Təhsil paradiqmalarının son təsnifatlarını nəzərdən keçirək.

Koqnitiv paradiqma. Koqnitiv paradiqmaya uyğun olaraq təhsil yalnız təfəkkürə əsaslanan idrakla əlaqələndirilir.

Koqnitiv paradiqmada əsas kateqoriyalardan biri öyrənmə fəaliyyətidir. Buna görə də tədris prosesinin bütün təşkili elmi biliklərin vəziyyətini və onun mənimsənilməsi üsullarını proqramlarda və dərsliklərdə əks etdirməyə yönəldilmişdir.

Koqnitiv paradiqma kontekstində öz mövqeyini əsaslandıran pedaqogika “bilik”, imperativ, ənənəvi, məktəb isə “yaddaş məktəbi” adlanır, çünki diqqət yaddaşın inkişafına deyil, daha çox öyrənilməsinə yönəldilmişdir.

Şəxsiyyətyönümlü paradiqma. Artıq koqnitiv paradiqma çərçivəsində təlimdə yeni yanaşmalar meydana çıxdı: yaradıcı problemlərin həlli, öyrənənlərin müstəqil fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, problemlə təlim, ixtisaslaşdırılmış siniflər və s.

Təhsilin şəxsiyyətyönümlü paradiqmasının formalaşmasında praktiki pedaqoji fəaliyyətdə müxtəlif didaktik anlayışların: problemlə təlim, proqramlaşdırılmış təlim, öyrənmənin optimallaşdırılması, inkişaf etdirici öyrənmə və s. birləşdirməsi öyrənmədə fəallığın və müstəqilliyin inkişafına imkan yaradır.

Şəxsiyyətyönümlü pedaqogikanın mahiyyəti müəllimin şagirdə bir şəxsiyyət, müstəqil və məsuliyyətli inkişafına tərbiyəvi təsir subyekti kimi ardıcıl münasibətdədir.

Göründüyü kimi, koqnitiv pedaqogikada ünsiyyət məzmun, forma, üsul və vasitələrlə həyata keçirilir. Şagirdyönümlü təlimdə müəllimlə şagird arasında birbaşa qarşılıqlı əlaqə mövcuddur ki, bu da forma, üsul və vasitələrdən istifadə etməklə materialın mənimsənilməsinə yönəlib.

Şagirdyönümlü təlimdə hər bir şagirdin öz inkişaf vektoru olur ki, bu da müəllimdən tələbəyə deyil, əksinə, şagirdədən müəllimə yönələn inkişaf vektorudur.

Funksionalist paradiqma. Bu paradiqma təhsil üçün cəmiyyətin sosial sifarişində aparıcı rol oynayır. Bu da ondan irəli gəlir ki, təhsil mahiyyətcə sosial-mədəni texnologiyadır, ona görə də o, cəmiyyət üçün lazım olan kadrları hazırlamalıdır.

Funksionalist yanaşma ondan ibarətdir ki, fərd cəmiyyətin müəyyən funksiyalarını öz üzərinə götürməlidir. Bu, insanın bilik əldə etmək, ondan yaradıcı şəkildə istifadə etmək və yeni biliklər yaratmaq üçün müəyyən qabiliyyətini nəzərdə tutur.

Mədəni paradigma. Təhsilin mədəni uyğunluq prinsipi xalqın tarixi və mədəniyyəti, onun dili, xalq adət-ənənələri ilə nəsillərin davamlılığını və varisliyini təmin edən üzvi vəhdəti təmin edir. Təhsil dərslərlərə deyil, verilmiş mədəniyyətin real mətnlərinə əsaslanır. Pedagogikada mədəni uyğunluq prinsipi F.A.Disterveq tərəfindən formalaşdırılmışdır. O hesab edirdi ki insanın doğulduğu yerin və zamanın şərtlərini, sözün geniş mənasında bütün müasir mədəniyyət, xüsusən də uşağın doğulduğu ölkənin mədəniyyətini nəzərə almaq lazımdır [6].

Hazırda mədəniyyət cəmiyyətin əldə etdiyi təhsilin, elmin, incəsənətin, dövlətçiliyin və mənəviyyətin inkişaf səviyyəsini özündə birləşdirir. Mədəniyyət və təhsil arasındakı əlaqə problemi mədəni təhsil paradigmasının inkişafına kömək edən xüsusi tədqiqatların mövzuna çevrilir.

Beləliklə, M.M.Baxtin və V.S.Bibler mədəniyyət və təhsilin dialoq konsepsiyasını işləyib hazırlamışlar ki, ona görə müxtəlif mədəniyyətlərə malik insanların dialoqu mədəniyyətin mövcudluğunun əsas forması və təhsilin didaktik vahididir [4,s.90]. Buradan mədəni yönümlü təhsilin əsas dəyərləri müəyyən edilir:

- mədəniyyət subyekti kimi insan, öz həyatı və fərdi inkişafı;
- mədəni və inkişaf edən mühit kimi təhsil;
- yaradıcılıq və dialoq, mədəniyyət və təhsil məkanında insanın mövcudluğu və özünüinkişaf etdirmə yolları kimi.

Beləliklə şəxsiyyətyönümlü təhsilin kulturoloji konsepsiyasının əsas müddəalarını aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- müasir şəraitdə təhsildə islahatların əsas prinsipi ideologiyadan mədəniyyətə, o cümlədən pedaqoji istiqamətə keçiddir;
- tərbiyə mədəniyyətin əxlaqi-mənəvi dəyərlərinin mənimsənilməsi prosesində formalaşan insanın mənəvi obrazıdır;
- tərbiyənin obyektı və məqsədi mədəni insandır;
- təhsilin mədəni məzmununu formalaşdırmaq və təhsil strukturlarında cəmiyyətin mövcud vəziyyətindən irəli gələn mədəni nümunələri və həyat normalarını yenidən yaratmaq lazımdır, bunun üçün zəruri şərt təhsilin mədəniyyətə integrasiyasıdır;
- təhsilin dünya və milli mədəniyyət kontekstində həyata keçirilməsi məzmununun humanistləşdirilməsini, təlim və tərbiyənin humanist texnologiyalarının həyata keçirilməsini, təhsil müəssisələrində yaradıcı özünü həyata keçirməyə qadir şəxsiyyət formalaşdırın mühitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

- yaradıcılıq mədəniyyətin inkişafının əsasıdır, ona görə də mədəniyyət kontekstində təhsilin əsas prinsipi əməkdaşlıq və birgə fəaliyyət mühitinin yaradılmasını nəzərdə tutan yaradıcılıqdır;

- təhsil mədəni məzmunla sıx bağlı olmalıdır.

Kulturoloji yanaşma şəxsiyyətyönümlü təhsilin layihələndirilməsinin əsas metodudur, onun komponentləri bunlardır: mədəni özünü inkişaf etdirməyə qadir olan subyekt kimi uşağa münasibət; uşaq və mədəniyyət arasında vasitəçi kimi müəllimə münasibət, uşağın öz müqəddəratını təyin etməsində və inkişafında dəstək ola bilər; hərəkətverici qüvvələri şəxsi mənalar, onun iştirakçılarının dialoqu və əməkdaşlığı olan mədəni proses kimi təhsilə

münasibət; həyatın mədəni nümunələrinin yenidən qurulduğu, şəxsiyyətin yetişdirilməsinin həyata keçirildiyi ayrılmaz mədəni-maarif məkanı kimi məktəbə münasibət.

Kulturoloji yanaşmanın işığında təhsilin mərkəzi azad, fəal şəxsiyyət kimi digər insanlar və mədəniyyətlə ünsiyyətdə və əməkdaşlıqda öz müqəddəratını təyin etməyə qadir olan şəxsdir.

Belə ki, təhsil mədəniyyətin bir hissəsi kimi bir tərəfdən ondan qidalanır, digər tərəfdən də insan vasitəsilə onun qorunub saxlanmasına və inkişafına təsir göstərir. Eyni zamanda, təhsil aşağıdakı mədəni funksiyaları yerinə yetirir:

- humanitar (insan ekologiyasının, onun fiziki və psixi sağlamlığının, şəxsi azadlığının, fərdiliyinin, mənauiyyatının, əxlaqının qorunması və bərpası);

- mədəni-yaradıcılıq (təhsil vasitəsilə mədəniyyətin qorunması, ötürülməsi, çoxaldılması və inkişafı);

- sosioloji (sosial təcrübənin mənimsənilməsi və təkrar istehsalı).

Deməli, mədəniyyət təhsilin məqsəd, vəzifələri və məzmununu müəyyən edir. Eyni zamanda, təhsil mədəniyyətin bir hissəsi kimi mədəniyyətin qorunub saxlanmasına və inkişafına öz töhfəsini verir. Mədəniyyət və təhsil arasında birləşdirici əlaqə yaradan həm mədəniyyətin subyekti, həm də müvafiq təhsilin subyekti olan şəxsdir.

Beləliklə, görürük ki, pedaqoji paradigmalardan öyrənilməsinin aktuallığı pedaqoji fəaliyyətin elmi-metodik əsaslandırılmasının zəruriliyi ilə bağlıdır. Gələcək elmi inkişaf üçün ən perspektivli olanlar: bilik və bacarıqların əldə edilməsindən tutmuş dünyagörüşünün bilik və fəaliyyət metodları sistemi kimi mənimsənilməsinə, dünya mənzərəsinin müstəqil qurulmasına, yaradıcılığa qədər integrativ yanaşmalardır.

Müasir təhsil ən mühüm pedaqoji modellərin mütərəqqi elementlərinin integrasiyası yolu ilə inkişaf etməlidir.

Paradigmalardan dəyişdirilməsi sosial tərəqqinin vacib və ilkin şərtidir ki, bu da belə təsirin yaxın və uzunmüddətli nəticələrini qabaqcadan görməklə cəmiyyətin inkişafına daha səmərəli və uğurla təsir göstərməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Ə.F.Yeniləşən cəmiyyət. Müasir elmi paradigma və idarəetmə. B.,1998,56 s.
- 2.Nəzərov M.H. Müasir dövrdə təhsilin sosial-mədəni problemləri. Monoqrafiya. Bakı. Mütərcim, 2018, 296 s.
3. Nəzərova G.M.Pedagogi sinergetikanın nəzəri əsasları. Bakı. Mütərcim, 2017, 101 s.
4. Бахтин М.М. Эстетика устного творчества. -М.: Искусство, 2002. -445 с.
5. Кун Т. Структура научных революций. -М.: Прогресс, 2008. - 288 с.
6. <https://studfile.net/preview/7004202/>
7. <https://az.wikipedia.org/wiki/Paradigma>

ОСНОВНЫЕ ПАРАДИГМЫ СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Назарова Гунай Муслим кызы

Резюме

В статье предлагается интегративный подход к классификации парадигм и моделей базового образования, основанный на принципе комплексного анализа такой сложной социальной системы, как образование. Интерпретируется сущность понятия «парадигма».

Обращение к анализу педагогической парадигмы и моделей обобщает теоретические взгляды на ее сущность, организацию, методологию и результаты. В современной педагогике рассматриваются четыре ведущие парадигмы образования: итоговые классификации когнитивной, личностно-ориентированной, функционалистской, культурологической парадигм.

Обосновывается культурологическая концепция личностно-ориентированного образования. Показана актуальность изучения педагогических парадигм в связи с необходимостью научно-методического обоснования педагогической деятельности. Определены базовые ценности культурно ориентированного образования

BASIC PARADIGMS OF MODERN PEDAGOGICAL SCIENCE

Nazarova Gunay Muslum

Summary

The article provides an integrative approach to the classification of basic education paradigms and models based on the principle of comprehensive analysis of a complex social system such as education. The essence of the concept of "paradigm" is interpreted.

The appeal to the analysis of the pedagogical paradigm and models summarizes the theoretical views on its essence, organization, methodology and results. In modern pedagogy, the four leading paradigms of education are considered: the final classifications of cognitive, personality-oriented, functionalist, cultural paradigms.

The cultural concept of personality-oriented education is substantiated. The relevance of the study of pedagogical paradigms is shown in connection with the need for scientific and methodological substantiation of pedagogical activity. The basic values of culturally oriented education are defined.

Rəyçi: P.e.d., professor E.M.Quliyeva, P.ü.f.d. L.N.Hacımuradova

Bakı Slavyan Universitetinin "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının 27 aprel 2022-ci il tarixli iclasın 08 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 28 iyul 2022-ci il